

TÜRÜK

2023, Yıl/Year: 11, Sayı/Issue: 35, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 28.10.2023

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 05.12.2023

Sayfa / Page: 76-94

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
ayse@sakarya.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem TOPÇU

Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü
ctopcu@sakarya.edu.tr

GÜNÜMÜZ TÜRK ŞİVE VE LEHÇELERİNDE GÖSTERME SIFAT FİİL ŞEKİLLERİ

Öz

Türk dilinde sıfat fiiller hem üst işlev ve alt işlev çeşitliliği hem de bu işlevleri gerçekleştiren şekilleri (morfemleri) bakımından zengin bir içeriğe sahiptir. Bu zengin içeriğin sağlıklı bir şekilde ortaya konulabilmesinin önündeki en büyük engel, diğer gramer konularında olduğu gibi, bu eklere de şekle bağlı bir anlayışla yaklaşılmasıdır. Ancak, sayıları sınırlı da olsa son zamanlarda yapılan çalışmalarda, geleneği temsil eden bu şekilcilikten uzaklaşmaya başlanmıştır. Türk dilinin ekleşme dizisinin karşıtlık düzenine ve eklerinin yer-yapı-işlev ilişkisine dayanarak yapılan çalışmalar, gramer unsurlarına bakışın şekilden ziyade, işleve yönelmesinde etkili olmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmamızın esasını oluşturan *gösterme* işlevinin de, daha önce, Türk dilinde geçmişten günümüze kadar kullanılan ekleşme örnekleri eşliğinde hangi şartlarda, hangi şekil unsurlarıyla ortaya çıktığı kaydedilmek suretiyle, sıfat fiillere ait bir alt işlev olduğu tespit edilmiştir. Devamında, *gösterme* ile birlikte diğer sıfat fiil işlevleri ve onları icra eden şekiller de başka çalışmalar vesilesiyle ortaya konulmuştur. Ancak bunlar daha çok Türk dilinin tarihi

şivelerini ve günümüz Türkiye Türkçesini merkeze alan çalışmalar niteliğindedir. Bu noktadan hareketle, eldeki çalışmanın oluşturulmasındaki amaç, *gösterme* işlevini icra eden şekillerin, Türk dilinin günümüze ait bazı şive ve lehçelerindeki örnekleriyle tespit edilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Gösterme, Sıfat fiil, Şekil, İşlev, Zaman.

POINTING ADJECTIVE VERB FORMS IN TODAY'S TURKISH DIALECTS

Abstract

Adjective verbs in the Turkish language have a rich content in terms of both the variety of upper and lower functions and the forms (morphemes) that perform these functions. The biggest obstacle to presenting this rich content in a healthy way is to approach these suffixes with a formal understanding, as in other grammatical issues. However, in recent studies, although their numbers are limited, they have begun to move away from this formalism that represents tradition. Studies based on the contrast order of the affixation sequence of the Turkish language and the place-structure-function relationship of the suffixes are effective in directing the view of grammatical elements towards function rather than form. In this context, it has been determined that the pointing function, which forms the basis of our study, is a sub-function of adjective verbs, by recording under which conditions and with which form elements it occurs, evidenced by examples of suffixations used in the Turkish language from past to present. Subsequently, along with pointing function, other adjectival verb functions and the forms that perform them have been revealed through other studies. However, these are mostly studies focusing on the historical dialects of the Turkish language and today's Turkish in Turkey. Starting from this point, the purpose of the present study is to identify the shapes that perform the *pointing* function with examples in some contemporary dialects and dialects of the Turkish language.

Key Words: Pointing, Adjective Verb, Form, Function, Time.

Giriş

Türk dili için sıfat fiiller son derece geniş bir kullanım alanı ve zengin bir içeriğe sahip gramer unsurlarıdır. Bu zenginleşmiş içeriklerinin oluşmasında etkili olan şey, hem üst ve alt işlevlerinin hem de buna paralel olarak bu işlevleri icra eden şekil unsurlarının hacimce fazla olmasıdır. Ancak Türk dilinin grameriyle ilgili yapılan çalışmalarda (sadece sıfat fiil ekleri değil, herhangi bir gramer unsuru söz konusu olduğunda) şekle odaklanan bakış, sıfat fiillerin bu işlev ve şekil zenginliğinin gözden kaçırılmasına sebep olmaktadır.

Bu durumu ortaya koymak üzere Türkiye Türkçesi ve Türk dilinin diğer günümüz şive ve lehçelerine ait dil bilgisi çalışmaları değerlendirildiğinde, sıfat fiiller ile ilgili, hem tanımlanmasında

hem de alt sınıflarının tespitinde benzer bir tutumun sergilendiği görülmektedir¹. Mevcut bu tutum ve onun doğurduğu sorunlu noktalar Türkiye Türkçesi merkeze alınarak, daha önce Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi (Topçu 2011) adlı tezde detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Bu sebeple ve yazının esasını oluşturmadığı düşüncesinden hareketle, konunun genel hatlarını ortaya koymak bakımından, birkaç kaynaktan örnek verilmesi uygun olabilir.

Türkiye Türkçesi ile ilgili gramer çalışmalarında sıfat fiiller² genellikle “zaman ve hareket mefhumunu muhafaza eden (Ergin 1977: 321), “fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şekli...” (Banguoğlu 2000: 422) “sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri” (Korkmaz 2007: 909) “zaman ve hareket kavramı taşıyarak nesnelere karşılayan, anlam bakımından isim soyundan olan fiilimsi” (Topaloğlu 1989: 91) şeklinde açıklanmaktadır. Bu tariflerde sıfat fiil olan unsurların zaman-hareket kavramını taşıdığı ve bir fiil şekli olduğu bilgisinin vurgulandığı fark edilmektedir. Fiilin kategori olarak isme geçişi ve bunun anlamının korunarak gerçekleşiyor olmasının ise açıkça ifade edilemediği görülmektedir. Onların bir fiil şekli olduğu ifadesiyle kastedilen, herhalde, fiilliklerinin yani eklendikleri fiilin anlamının korunuyor olmasıyla ilgilidir.

Sıfat fiillerin hareketi taşıması konusuna gelince, bu çok tabiidir; çünkü fiil hareket demektir. Ayrıca fiil (hareket)in olduğu yerde zaman da kendiliğinden var olmaktadır. Ancak bu noktada zaman, iki yönlü ve birbirinden ayırt edilerek değerlendirilmelidir. Fiilin, hem müstakil olarak hareketin anlam bakımından dinamik niteliğinden dolayı bir zaman içeriği; hem de o fiilin bir tamlananı niteleme yönüyle görevlendirilmesinden kaynaklı sahip olduğu gramatik bir zaman türü bulunmaktadır. Sıfat kimliğiyle görevlendirilen fiilin hangi gramatik zaman türüne sahip olduğu ile ilgili bilgiye daha sonraki ilgili bölümde yer verilecektir.

Günümüz Türk şive ve lehçelerinde *fe'li sıfat*³, *ortak işlik*⁴, *eşimse*⁵, *atoçtuktar*⁶, *sıfatdaş*⁷, *süpätdeş*⁸, *prüçasti*⁹, *sıfat qılım*¹⁰ gibi isimlerle anılan sıfat fiil ekleri; Türkiye Türkçesi konulu gramer çalışmalarındaki benzer bir yaklaşımla ele alınmakta ve bu kategorinin hem fiil hem isim/sıfat özelliği gösterdiği vurgulanmaktadır: Mesela, Özbek Türkçesinde “fiilin sıfata has vazifesine uygunlaşan, nesnenin özelliğini gösteren fonksiyonel şekli, hem fiil hem de sıfat özelliğine sahip olan fiil şekli.” (Öz 2001: 213) ve Kırgız Türkçesinde “... hem fiil, hem isim özelliklerine sahip olan ve fiil isminin vasfı olarak gösteren fiil şekillerine *atoçtuktar* yani *sıfat fiil (partisip)* denir.” (Turgunbayev 2010: 271) şeklinde yapılan açıklamalar bu duruma örnek verilebilir.

¹ Çalışmamızda fiilimsilerin bir alt türü olan sıfat fiil(ler)in Türk dili grameri içerisinde hangi ek türü ya da başlığı altında değerlendirildiği noktasındaki görüşler tartışma konusu edilmeyecektir.

² Sıfat fiil için kullanılan başka terimler de vardır: *ortaç* (Deniz 1941: 432, Ediskun 2003:243, Deniz Yılmaz 2009: 82), *partisip* (Ergin 1977:321, Çağatay 1948: 525, Korkmaz 2007: 909), *isim Fiil* (Eraslan 1980, Topaloğlu 1989: 91, Karaağaç 2009: 138), *sıfatsı-isimsi şekil* (Deniz Yılmaz 2003: 66).

³ Azerbaycan Türkçesi

⁴ Türkmen Türkçesi

⁵ Kazak Türkçesi

⁶ Kırgız Türkçesi

⁷ Özbek Türkçesi

⁸ Yeni Uygur Türkçesi

⁹ Çuvaş Türkçesi

¹⁰ Başkurt Türkçesi

Türk dilinin diğer şive ve lehçeleri için de sıfat fiillerin ele alınışında genel olarak bir fark görülmediği söylenebilir.¹¹ Türk şive ve lehçelerine ait gramer çalışmalarında yapılan bu sıfat fiil izahlarında, yine onların fiil ve isimliklerine dikkat çekilmektedir. Yukarıda da söylediğimiz gibi sıfat fiil eki alan fiillerin fiillikleri, anlamlarının korunuyor olması; isimlikleri de kategori değişikliği ile ilgilidir. Dolayısıyla, sıfat fiilin izahında bu noktalara işaret edilmesi daha uygun olacaktır. Bahsi geçen hususlar dikkate alındığında özetle, "... Turan'ın (2007: 1839) fiilimsiler hakkında yaptığı izahıtan istifade ederek sıfat fiillerin, fiilleri manaca muhafaza edip şekilce isim kalıbına aktararak cümlede gerek cümle ögesi kimliğiyle gerekse tamlamalarda sıfat (niteleme görevli isim) unsuru olarak kullanılmasını sağlayan ekler olduğunu söyleyebiliriz." (Topçu 2011: 16)

Sıfat fiillerin izahıyla ilgili değerlendirmeye kısaca yer verildikten sonra, sınıflandırılmaları konusuna geçilebilir. Sıfat fiillerin alt sınıf/işlevlerinin, sınıflandırılması hususunda da yine Türkiye Türkçesi ile diğer günümüz Türk şive ve lehçelerine ait çalışmalar, genel itibarıyla, benzer bir tutum sergilemektedir: Sıfat fiiller çoğunlukla "geçmiş zaman sıfat fiilleri, geniş zaman sıfat fiilleri, gelecek zaman sıfat fiilleri, şimdiki zaman sıfat fiilleri"¹² sınıflarına/alt işlevlerine ayrılmaktadır ve bu alt işlevleri gerçekleştiren şekiller, birer madde başı olarak sıralanmakta ve örneklendirilmektedir. Mesela, Özbek Türkçesinde *-miş, -gän (-kän, -qan)* geniş ve geçmiş zamanı, *-(ä) yätgän* geniş ve gelecek zamanı, *-ädigän,- ydigän* geniş zamanı, *-gü, -äcäk* gelecek zamanı (TLG 2012: 337-338); Yeni Uygur Türkçesinde *-ğan, -gän, -qan, -kän* geniş, şimdiki zaman ve geçmiş zamanı; *-r, -ar, -är* geniş zamanı, *-mas, -mäs* olumsuz geniş zamanı; *-idiğan, -ydiğan* gelecek zamanı (TLG 2012: 411); Kazak Türkçesinde *-ğan -gen -qan, -ken; -atın, - etin* geçmiş zamanı; *-atın -etin, -ytın, -ytin* şimdiki zamanı; *-ar, -er, -r, -maq, -mek, -baq, -bek, -paq, -pek* şekilleri de gelecek zamanı (Dolkun 2023: 32) ifade eden sıfat fiil şekilleri olarak kaydedilmektedir.¹³

Burada "sıfat fiil sınıflarıyla zaman ekleri sınıflarının birbirinden ayırt edilememiş" (Turan, 2008: 236) olduğu görülmektedir. Eldeki makalenin konusuyla doğrudan ilişkilendirilebilecek "şimdiki zaman" da bir sıfat fiil işlevi imiş gibi değerlendirilmektedir. Şimdiki zamanın bir sıfat fiil işlevi olarak değerlendirilmesinin yanında bir zaman eki sınıfını temsil ettiği düşüncesi de bir sorun arz etmektedir. Bilindiği gibi gramer çalışmalarında zaman genel itibarıyla; *geniş, geçmiş, gelecek* ve *şimdiki zaman* sınıflarına ayrılır. Bu zaman sınıflarını temsil eden ekler de önceden bellidir:

¹¹ Mesela, "Kazakçada sıfat-fiil kategorisi, isimlerin ve eylemlerin belirli özelliklerine sahip olan dilsel araçlardır. İsim olarak çekimlenebilen, tümcede belirleyici olan bu yapılar eylemin zaman ve hareket özelliğine sahiptir." (Dolkun 2023:32), Yakut Türkçesinde: "Sıfat fiiller fiil kök ve gövdelerine gelerek nesnelere hareket vasıflarını karşılarlar. Sıfat fiiller hareket ifadesinden başka zaman ifadesi de taşırlar. Yani, hareketin hangi zamana ait olduğunu belirtirler..." (Kirişçioğlu 1999: 43), "Türkmen Türkçesinde sıfat fiiller, fiil tabanlarına çeşitli eklerin eklenmesi ile türetilir ve cümlede türlü türlü söz dizimsel fonksiyonları yerine getirirler... Sıfat fiillerin temel özelliği onların belli bir zamanı anlatmaları ve kendisinden sonra gelen kelimeye belirleyici bir fonksiyonla bağlanmasıdır." (Kayadibi 2008: 23)

¹² Türkiye Türkçesi için bk. Korkmaz 2007: 909-980; Yakut Türkçesi için bk. Kirişçioğlu 1999: 43; Kazak Türkçesi için bk. Dolkun, 2023: 32; Türkmen Türkçesi için bk. Kayadibi 2008: 23

¹³ Bu listeye şu şekiller de ilave edilebilir: Azerbaycan Türkçesinde: *"-miş, -müş; -An, -Ar, -mAz, -mAlI, -AcAk, -AsI; -dığ, -dik, -duğ, -dük"* (TLG 2012: 212) Türkmen Türkçesinde: *"-an/-en, -ar/-er, -cak/-cek, -maan/-mään, -madık/-medik, -maz/-mez, -yaan/-yään"* (TLG 2012: 277), Kırgız Türkçesinde: *"-Gan/-Gon, -Ar/-Or, -r; -Bas/-Bos; -OoçU/-UuçU, -çU; -A/-O, -y elek; -GIdAy/-GUDAy; -GIs/-GUs"* (TLG 2012: 526)

Türkiye Türkçesinde *-(I)yor*, *-mAktA*, *-mAdA*¹⁴ olarak etiketlenen şimdiki zaman ekleri, diğer şive ve lehçelerde *-(y)Ir/-(y)Ur*, *-mağda/mäkdä* (Azerbaycan Türkçesi, TLG 2012: 207); *-(I)/(A)(y)O(r)*, *-(A)tUr* (Halaç Türkçesi 2021: 110) gibi şekillerle gösterilip; genellikle de 1. tip (mesela, Türkmen Türkçesinde *-yaar/-yäär*, TLG 2012: 266), 2. tip (Türkmen Türkçesinde *-yaa/-yää*, TLG 2012: 266), 3. tip (Türkmen Türkçesinde *-p duur*, *-p otur*, *-p yatur*, *-p yöör*; TLG 2012: 268) şimdiki zaman sınıflarına ayrılmaktadır. Öyle ki, bazı kaynaklarda “analitik şimdiki zaman” adıyla bir şimdiki zaman sınıfı daha öne sürülmektedir: Mesela, Yeni Uygur Türkçesinde *-(i, u, ü)p turi (du)*, *-(i, u, ü)p yüri(du)*, *-(i, u, ü)p olturi (du, di)*; *-(i, u, ü)p turup(tu)*, *-(i, u, ü)p yürüp(tu)*, *-(i, u, ü)p olturup(tu,ti)* (TLG 2012: 390) gibi ekler bu tip şimdiki zamanın temsilcisi ekler olarak değerlendirilmektedir. Ekseriyetle, *Türk Lehçeleri Grameri* adlı eserden ve diğer çalışmalardan hareketle bu zaman sınıflarını temsil ettiği öne sürülen, ki tarafımızca *gösterme işlevli sıfat fiil* olarak değerlendirilen, ekler toplu olarak şu şekilde gösterilebilir:

Oğuz (Batı) Türkçesinde:

Türkiye Türkçesi	Azerbaycan Türkçesi	Türkmen Türkçesi
-I)yor -mAktA -mAdA	1) -(y)Ir 2) -mAKdA (-mağda/ -mäktä)	1) -yÄ(r) (-yär/-yär/-yā/-yā) 2) -(I) dūr-, -(I) oŧr-, -(I) yatır-, -(I) yör- 3) -(y)An+Ø+şahıs eki+yok > Ä+ Ø+şahıs eki+ök

Kıpçak (Kuzey) Türkçesinde:

Kazak Türkçesi	Kırgız Türkçesi	Tatar Türkçesi	Başkurt Türkçesi
1) -A/-y; -yđı 2) -Ø+ (catır-, tur-, otur-, cür- fiillerinden sonra) 3) fiil-p zarf fiil eki+ catır-/tur-/otır-/cür- kalıp fiilleri-şahıs eki 4) -(U)wdA+şahıs eki	1) -(I)p; -A/-O; -y+cat-, cür-, otur-, tur- 2) -oodo/-öödö; -uuda/-üüdö	-A/-y	1) -A/-y 2) fiil-A/y+bar-, kil-, tür-, ultr-, yat-, yürü-

Karlık (Doğu) Türkçesinde:

Özbek Türkçesi	Yeni Uygur Türkçesi
1) -(ä)yäp 2) -mäqdä 3) -(ä)yätir 4) -(i)botirib, -(i)byürib, -(i)bturib, -(i)byätib	1) -(I)vati(du) 2) -mAKtA (veya -mAKti) 3) -(I)pturi(du), -(I)pyüri(du), -(I)polturi (du/di) 4) -(I)pturup(tu), -(I)pyürüp(tu), -(I)polturup (tu/ti)

Lehçelerde:

Yakut Türkçesi	Çuvaş Türkçesi	Halaç Türkçesi
1) -A/O(r), -II(r) (olumsuzluk şekillerde: -bAt, -bOt)	-[(y)(A)]t (olumsuzlarda -mAS)	1) - [(I)/(A)](y)O(r) 2) -(A)tUr

Taradığımız kaynaklarda birer zaman eki ve alt işlevde de şimdiki zaman kategorisinde etiketlenen yukarıdaki bu şekillerin; incelediğimiz örnek şive ve lehçelere ait metinlerde tespit ettiğimiz kullanımlarında, eklendikleri fiili zamanda bitirmeyip harekete tarz katarak geçici olarak

¹⁴ Şimdiki zamanı gerçekleştirdiği düşünülen bu ekler ve daha fazlası için “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri” (Türk 1999: 291-340) isimli makaleye bakılabilir.

isim kategorisine taşıdıkları, yandaş karşıtlıkta bir şahıs eki değil tamlanan bir isim talep ederek var ettikleri gösterme işlevi sebebiyle zaman eki olarak değerlendirilemeyeceği gözlenmiştir.

Bu şekillerin şimdiki zaman işlevli birer zaman eki olarak öne sürülmesi, mutlak zamandan farklı bir gramer/dil bilgisi zamanı düşüncesinin var olmamasının göstergesidir. Eldeki yazının konusu ne zamanın gramerdeki mahiyetini ortaya koymak ne de zaman eklerinin hangileri olduğunu tartışmak olmadığından kısaca şunların söylenmesi yeterli olabilir. Öncelikle, fiziki/mutlak zamanın gramere ait bir tarafının olduğu tasavvur edilmelidir: *dil bilgisi zamanı*. Dil bilgisi zamanı *bitimsiz/süren zaman* ve *bitimli/nokta halinde zaman* sınıflarına sahiptir. Bitimli zaman, fiili zamanda bitiren/noktalayan/kayıt altına alan zamandır. Bitimli zaman geniş ve geçmiş zaman olmak üzere iki sınıfa sahiptir, bu zaman ekleri de çekim ekleri sınıfının birer üyesidir.¹⁵ Bu nedenle, sıfat fiillerin alt sınıflarının zaman eklerine göre belirlenmesinin doğru olmadığını tekraren söylemek gerekir. Çünkü fiilin zamanını tayin etmek sıfat fiillerin görevi değildir. Fiilin doğası gereği sahip olduğu zaman mefhumunun yanı sıra, sıfat fiil¹⁶ eki alarak bir tamlayan kimliğiyle görevlendirilmesi neticesinde de sahip olduğu bir zaman elbette mevcuttur: *bitimsiz süren/ zaman*. Dolayısıyla sıfat fiiller, bu gramer zamanı türüyle fiili zamanda bitiremez, noktalayamaz. Türk dilinin ekleşme düzenine göre sıfat fiillerin alt sınıfları, zaman eklerine göre değil, işlevlerine göre tespit edilmelidir.¹⁷ Zaman eki türü olarak öne sürülmesi konusunda fiili zamanda bitiremediği, bir sıfat fiil işlevi olarak öne sürülmesi noktasında ise sıfat fiillerin görevinin fiilin zamanını tayin etmek olmadığı gibi hususlardan dolayı şimdiki zamanın; gramerde bir ek sınıfıyla özdeşleştirilmesinin mümkün olmadığını söylemek gerekir.

Şimdiki zaman eki olarak gösterilen bu şekillerden yaygın kullanıma sahip olan -(I)yor'un ve -mAktA'nın bir zaman eki olamayacağı örnekleriyle birlikte *Gösterme Sıfat Fiili* (Turan, 2008) adlı makalede de ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Buna göre, Türk dilinin tarihi dönemlerinden günümüze kadar kullanılan örneklerin mukayesesi, bu örneklerin içerdiği morfofonetik-morfofonemik karşıtlıkların tespiti neticesinde -(I)yor¹⁸ ve -mAktA ekleri, ancak bir sıfat fiil eki olabilmektedir, icra ettikleri işlev de *göstermedir*. Gösterme işlevinin bulunduğu ekleşmelerde “fiil, gözleme anını, karşı karşıya bulunma halini hedefleyen bir anlatım şeklini yansıtmaktadır.” (Turan, 2008: 238) ve bu işlev “tamlayan durumundaki fiile yönelik fonksiyon vurgusunu öne çıkaran” (Turan, 2008: 242) telaffuz edilmeyen tamlananlı (Ø) alt sınıf karşıtlığına sahiptir. Ayrıca, *gösterme* işlevi sadece -(I)yor, -mAktA ve -mAdA¹⁹ ile değil başka şekiller tarafından da gerçekleştirilmektedir.

¹⁵ Dil bilgisi zamanı konusunda ayrıntılı değerlendirme için bk. Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi (Topçu 2011: 25-28)

¹⁶ Durumun, diğer fiilimsi türleri için de aynı olduğunu belirtmemiz gerekir.

¹⁷ Bu yönde yapılan çalışmalar için bk. Gösterme Sıfat fiili (Turan 2008), Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi (Topçu 2011), Alışkanlık Sıfat Fiili (Topçu 2020), Kutadgu Bilig’de Sıfat Fiil Kategorisi (Takoğlu 2017)

¹⁸ Bu eke kaynaklık eden “-(y)I/A+yorı-r+ (:ü+yorı-r, -e+yorı-r+, -e+yoru-r+, -i+yorı-r+, -yu+yorı-r+) ekleşmesidir... Üç şekilden meydana gelen ekleşme, /yorIr/> yor hece tekleşmesine uğramış, /(y)I/A/> -(I) eliminasyonu ile birlikte bugünkü şekil meydana gelmiş, bugünkü şeklin başındaki fiil (-) kategorisi eski zarf fiil şeklinden, sonundaki isim kategorisi, eski -r+ zaman/sıfat fiil kategorisi şeklinden intikal etmiş; yitirilen zarf fiil, sürme tasvir fiili ve alışkanlık sıfat fiillerinin kompozisyonu olan gösterme fonksiyonu ise yerini tek bir gösterme sıfat fiili fonksiyonu ve şekline bırakmıştır.” (Turan 2008: 240-241)

¹⁹ Bu şekil, *Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi* (Topçu 2011) adlı doktora tezinde gösterme sıfat fiil işlevli bir morfem olarak tespit edilmiştir.

Eldeki çalışmanın da amacı adı geçen işlevin, Türk dilinin zengin ve fonksiyonel ekleşme kültüründe bağlamdan yola çıkılarak tespit edilmiş şekillerini göstermektir. Bunun için Türk şive ve lehçeleri kaynak olarak seçilmiş; Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991)'nden hareketle Ortak Türkçenin batı kolunu temsilen Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi; doğu kolunu temsilen Özbek Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi; kuzey kolunu temsilen de Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar ve Başkurt Türkçesi ele alınmış; Yakut, Halaç ve Çuvaş lehçeleri de ayrıca değerlendirilmiştir. Bu sayede Türk dilinin genel coğrafyasında gösterme işlevli şekillerin haritası ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Bu noktadan hareketle; Türk dilinin ekleri görevlendirmedeki gücüne binaen, taranan örneklerle sayıca sınırlı olmadığını vurgulamakla beraber; diğer sıfat fiil alt sınıfları/işlevleri gibi fiili zenginleştiren *gösterme* işlevini Türk şive ve lehçelerinde karşılayan şekiller aşağıdaki örneklerle kayda geçirilebilir. Bu cümleler, çeşitli gramer kitaplarının metin bölümlerinden taranmış, şiveleri ve lehçelerine göre tasnif edilmiştir. Örneklerin yazımında kaynak eserdeki yazılışlarına sadık kalınmaya çalışılmakla birlikte yer yer farklı tasarruflarda da bulunulmuştur. Örneğin, Kırgız Türkçesinde *kelip cürübüz* gibi bir ekleşmede gösterme sıfat fiilini temsil eden - (D)pcürö şekli ek olması nedeniyle kelimeye bitişik yazılmış, ekin çevre şartlarına göre değişen ünlüsü ise arkifonemle gösterilmiştir.

Türkiye Türkçesi

-(I)yor

“*efendisi köşesinde oturmuş, çubuğunu tütürüyordu.*” (TLG, s. 79)

tüt-tür-Ø-üyor+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-du+Ø+Ø²⁰

“*yavaş yavaş yürüyor*” (S, s. 86).

yürü-Ø-yor+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

“*işiniz size ağır gelmiyormu?*” (B, s. 281).

gel-mi-yor+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø+mu

-mAdA

“*kadınların pek çoğunun omuzunda asılı bir torba içinde bir yavru, baş aşağı sarkmış, uyuklamadadır.*” (Y, s. 87)

uyuk+la-Ø-mada+Ø+Ø+Ø+dır-Ø-Ø+Ø+Ø

“*Ellerin derdini dert etmedesin kendine sen.*” (HD s. 76)

dert+ Ø+Ø et-Ø-mede+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+n

-mAKtA

²⁰ Gösterme sıfat fiilinin yandaş karşıtlıkta öncesinde ve sonrasında yer alıp onu bu işlevde var eden ek kategorilerini göstermek adına, koyu yazılmış olan ekleşmelerin çözümlemesi yapılmıştır. Buna göre; “tüt-tür-Ø-üyor+Ø+Ø+Ø-Ø-du+Ø+Ø” yapısı sırasıyla *fiil-ettirgenlik çatı eki-olumluluk eki-gösterme sıfat fiil eki+tamlanan+teklik eki+hâl eki+cevher ek fiili-olumluluk eki-geçmiş zaman eki+şahıs eki+teklik eki* şeklinde çözümlenir.

“aynı dili söylemekteyiz” (Y, s.52)

söy+le-Ø-mekte+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+yi+z

“ötmekte fecre karşı horozlar birer birer” (K GK, s.36)

öt-Ø-mekte+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

Azerbaycan Türkçesi²¹

AzrTrk. –[(y)(I)]r : Trk. –(I)yor

anası sinəsini yırtıb ağlayır.” (ABTK, s. 17)

ağ+la-yır+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

men göl göymayıram “onaylamıyorum, imzalamıyorum” (AGŞÖ, s.289)

goy-ma-yır+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+am+Ø

ägär inanmırsınızsa, hamıdan soruşun. (TLG, s. 229)

inan-mı-r+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+sın+ız+Ø+Ø+Ø-Ø-sa

(beyim) indi ki göni suya vermişem; bir söz demirsiz? (ABTK, s. 285)

dé-mi-r+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+z

AzrTrk. –mAGdA : Trk. -mAKtA

“zilheccemiz meherrem olmağdadır gardaşın gardaşıyla bir görüşü, bir gonusu gadağan olmada, atamız yurdu bölünmekdedi meh oynaş arasında; anamız iranı bölmekdedir oynaş arasında” (AGŞÖ, s. 292)

böl-Ø-mekde+Ø+Ø+Ø+dir-Ø-Ø+Ø+Ø

Türkmen Türkçesi

TrmTrk. -yĀr/-Ø²² : Trk. -(I)yor

cādılı gözleri çağıryār meni “Büyülü gözleri çağırıyor beni” (TLG, s. 283)

çağır-Ø-yār+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

dilié sözlük sostawy hemişe baýlaşyp durýar “Dilin sözlük kadrosu, sürekli zenginleşip durmaktadır” (TLG, s. 287)

dur-Ø-yār+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

ak şelpeli derek ygşydap otyr “Ak yapraklı kavak hışırdayıp duruyor” (TLG, s. 288)

otyr-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

²¹ Batı Türkçesi gösterme sıfat fiil şekilleri birbirleriyle ortaklık gösterirler. Sarıkaya (2001: 293) bu durumu şimdiki ve geniş zaman üzerinden şu şekilde açıklar: “... bütün şekillerin, Oğuz Grubu (Anadolu, Kerkük, Gagauz ve Türkmen) Türkçesiyle ortaklık gösterdiği; Güney Azerbaycan Türkçesi yazı dilinin geniş ölçüde halk ağzına dayalı olmasının da bir sonucu olarak, bütün bu değişik şekillerin Güney Azerbaycan Türkçesi yazı dilinde kullanıldığı söylenebilir.”

²² Bu şekil, -yĀr şeklinin ekleşme sırasında geçirdiği hece tekleşmesi ses olayının bir sonucudur.

-hava, cengiz, çala yādıma **düşyār**. “Evet Cengiz, hayal meyal hatırlıyorum.” (TLS, s. 1151)

düş-Ø-yār+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

erkin fakültetiñ futbol komandasında **oynayardı**. “Erkin, fakültenin futbol takımında oynuyordu.” (TLS, s. 1135)

oyn+a-Ø-yār+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-dı+Ø+Ø

Özbek Türkçesi

ÖzbTrk. -y : Trk. -(I)yor

siz nimäni **istäysiz** “Siz ne istiyorsunuz” (TLG, s.347)

istä-Ø-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+z

ÖzbTrk. -ä : Trk. -(I)yor

sizgä minnätärçilik **bildirämän** “Size minnetdarlığımı bildiriyorum” (TLG, s.347)

bil-dir-Ø-ä+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mä+n

ÖzbTrk. -ädi : Trk. -(I)yor

yāş münakkıd ädäbiyät nädür maqäläsidadä birinci nävbätdä ädäbiyätñiñ ictimâiy mâhiyätî togrisidadä **fıkr yürütädi** “Genç eleştirmen edebiyat nedir makalesinde ilk olarak edebiyatın sosyal mahiyeti hakkında fikir yürütüyor” (TLG, s. 353)

fıkr+Ø+Ø yürüt-Ø-ädi+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

ÖzbTrk. -yöp(ti) : Trk. -(I)yor

özimni yämän **his kılyöpümän** “Kendimi kötü hissediyorum” (TLG, s.348)

his+Ø+Ø kıl-Ø-yöp+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mä+n

“-e hüdä, bu bälä häm keyingi päytlärdä köp **çärçäyöpiti**. “Hay Allah, bu çocuk da son zamanlarda fazla yoruluyor.” (TLS, s. 1161)

çärçä-Ø-yöpiti+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

ÖzbTrk. -ibturipti : Trk. -(I)yor

särlävähäniñ özidänäk äyän **körinibturiptiki**; maqälä cüda mühim mäsälägä bäğişlängän “Başlığın kendisinden de açıkça görülüyor ki, makale gayet önemli bir mesele için yazılmıştır” (TLG, s.351)

kör-in-Ø-ibturipti+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø+ki

ÖzbTrk. -äyätgän : Trk. -(I)yor

şu ändä siz häññizdä **gäplüşäyätgändik**. “Tam da seni konuşuyorduk.” (TLS, s. 1159)

gäp+lä-ş-Ø-äyätgän+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-di+Ø+k

Yeni Uygur Türkçesi

YuTrk. -mağdi/-mäkdä : Trk. -mAKtA

...*halkimizniñ yüzdä säksän iki protsentni türk hălkliri tüşkil kılmağdidur* “Halkımızımın %82 ‘sini Türk halkları teşkil etmektedir” (TLG, s. 418)

tüşkil+Ø+Ø kıl-Ø-mağdi+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø+Ø

“*bu mäsilä bolsa 3 дәvlätñiñ Türkistandiki siyasiy mänfiatlırığä yölänmäkdäidi.*” “Bu mesele üç devletin Türkistan’daki siyasî menfaalarını dayanıyordu.” (TLG, s. 418)

yölän-Ø-mäkdä+Ø+Ø+Ø+i-Ø-di+Ø+Ø

YuTrk. -uptu : Trk. -(I)yor

karisa bir taşñiñ yenida kazandäkbir kuyruğ may turuptu. “Bakmış, bir taşın yanında kazan gibi büyük bir kuyruk yağı duruyor” (TLG, s. 425)

tur-Ø-uptu+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

YuTrk. -i/-y : Trk. -(I)yor

mava ustira sätraçlıkñi bilimän. “İşte ustura, berberliği biliyorum.” (TLG, s. 422)

bil-Ø-i+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mä+n

sini sözläymän “Seni düşünüyorum.” (TLG s. 420)

söz+lä-Ø-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mä+n

YuTrk. -(I)vati(du) : Trk. -(I)yor

murat demir, gülcan henim vä çolpan дәstihan üstidä sözlişivatidu. “Murat Bey, Gülcan hanım ve Çolpan sofrada konuşuyorlardı.” (TLS, s. 1127)

söz+li-ş-Ø-ivatidu+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

bügün ağşam bizni öyigä çakırivatidu. “Bu akşam bizi çağırıyor.” (TLS, s. 1133)

çakır-Ø-ivatidu+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

-älvättä, cengiz, änça-munçä tonuvatimän. “Evet Cengiz, hayal meyal hatırlıyorum.” (TLS, s. 1151)

tonu-Ø-vati+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mä+n

Kazak Türkçesi**KzTrk. -y/-e : Trk. -(I)yor**

körmeymın keşe cürgen kır, saydı da “Görmüyorum artık gece gezdiğimiz kır, ovayı” (ÖBTA, s. 244)

kör-me-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mi+n

odan başkamızdın berimizdiki kümendi, öte senimsiz dep bilemin “Onun dışında, hepimizi şüpheli, çok şüpheli görüyorum.” (ÖBTA, s. 248)

bil-Ø-e+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mi+n

KzTrk. -(i)pCür : Trk. -(I)yor

biyıl da caksı okıpcürsin be? depsin. “Bu yıl da iyi okuyor musun? demişsin.” (ÖBTA, s. 255)

okı-pcür+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+n

kıstan kalğan tübiti kezip de er jerde söytip julıhıp kalıpjür. “Kıştan kalan tüyleri şimdide her tarafta aynı şekilde yolunup kalmakta.” (ÇTL, s. 326)

kal-Ø-ıpjür+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

KzTrk. -Ø²³ : Trk. -(I)yor

tek kırman basında kolına multık ustap arlı-berli birev cür. “Bir tek harman başında, eline tüfek alıp ileri geri birisi yürüyor.” (ÖBTA, s. 259)

cür-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

kazirde sonıñ tübinde kısıkı jüni ebden tülep bolmağan ak kaskır jatır. “Şimdi onların dibinde kış tüyleri tamamen dökülmemiş olan beyaz kurt yatıyor.” (ÇTL, s. 326)

jatır- Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

KzTrk. -(e)Cadır : Trk. -(I)yor

bir kezde canvarlar arasında “cıl kelecadır” değan anız taraydı “Bir zamanlar hayvanlar arasında “yıl geliyor” denilen hikaye yayılır” (ÖBTA, s. 255)

kel-Ø-ecadır+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

KzTrk. -(e)Catkan : Trk. -mAKtA

kelecatkan cıl canvarlarğa caylı bola ma “Gelmekte olan yıl hayvanlar için rahat mı olacak” (ÖBTA, s. 255)

kel-Ø-ecatkan+cıl+Ø

KzTrk. -yotır : Trk. -mAKtA

aykanımızdı tıñdamay, istegenimizge kosılmayotır. “Söylediklerimizi dinlememekte ve faaliyetlerimize katılmamaktadır. (TLG, s. 476)

kosıl-ma-yotır+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

KzTrk. -ptur : Trk. -mAKtA

magazinde televizorlardı karaptur. “Bu mağazada televizyonlara bakmaktadırlar.” (TLS, 1168)

kara-Ø-ptur+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

²³ Ekin bu şekli, ekleşme sırasında gerçekleşen hece tekleşmesi ses olayının sonucu gelişmiş olmalıdır.

KzTrk. -üvde : Trk. -mAKtA

tariyhışı enver temir basınan bir tariyhiy kün ötkerüvde. “Tarihçi Enver Demir, tarihî günlerinden birini yaşıyor.” (TLS, 1180)

ötker-Ø-üvde+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

KzTrk. -ytin : Trk. -(I)yor

söytip ken dalanın san alvan gül-beyşeşekteri men min türlü dari-darmektik şöpterinen cılka carıktık adamğa şıypalı, cağımdı tamaktık zattar azirleytin bolsa kerek. “Böylece geniş bozkırın her türlü çiçekleri ile bin türlü devalı otlarından, at, şerefli insanoğluna şifalı, faydalı, gıdalı şeyler hazırlıyor olsa gerek.” (ÖBTA, s. 253)

azir+le-Ø-ytin+Ø+Ø+bol-Ø-sa

KzTrk. -ydi : Trk. -(I)yor

men özimdi özüm maktağım kelmeydi “Benim kendi kendimi övesim gelmiyor” (ÖBTA, s. 255)

kel-me-ydi+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

Kırgız Türkçesi**KrgTrk. -pcat : Trk. -(I)yor**

keçiresiz, keçigip keldim go dep çoçulapcatam. “Affedersiniz, geç kaldım mı diye korkuyorum.” (ÖBTA, s. 264)

çoçula-Ø-pcat+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+am+Ø

KrgTrk. -Ūda/-Ōda : Trk. -mAKtA

bir düköndö televizorlorğo karaşūda. “Bu mağazada televizyonlara bakmaktadırlar.” (TLS, s. 1168)

karaş-Ø-ūda+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

-tarihçi enver demir-tarihy kündörünün birin caşōdo. “Tarihçi Enver Demir, tarihî günlerinden birini yaşıyor.” (TLS, s. 1180)

caş-Ø-ōdo+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

KrgTrk. -A/-y : Trk. -(I)yor

kaysı tilderdi bilesiz? “Hangi dilleri biliyorsunuz?” (ÖBTA, s. 266)

bil-Ø-e+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+si+z

men azıraak anglisçe süylöyalamın. “Ben biraz İngilizce konuşabiliyorum.” (ÖBTA, s. 266)

süy+lö-Ø-y+al-Ø-a+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mı+n

-emne üçün ıylaysıñ?- dep suradı. “Niçin ağlıyorsun? diye sordu.” (TLG, s. 529)

ıy+la-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+sı+ñ

erkin fakultetin futbol tobunda oynoyt. “Erkin, fakültenin futbol takımında oynuyordu.” (TLS, s.1134)

oyn+o-Ø-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-t+Ø+Ø

Tatar Türkçesi

TtrTrk. -A/-y/-Ø²⁴ : Trk. -(I)yor, -mAKtA

işëttëm min kiçe bërev cırly “Duydum dün birisi türkü yakıyor” (TLG, s.742)

cır+lı-Ø-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

özlëp özlëp këne eytëpbire “Kesik kesik deyiveriyor” (TLG, s. 742)

eyt-Ø-ëp+bir-Ø-e+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

sinsëz üte, tişsëz üte “Sensiz geçiyor, eşsiz geçiyor” (TLG, s. 744)

üt-Ø-e+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

bërkëm yörmi “Hiç kimse geçmiyor” (TLG, s. 746)

yör-mi-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

erkin fakul'tetnıñ futbol komandasında uynıy “Erkin, fakültenin futbol takımında oynuyordu” (TLS, s.1135)

uyn+ı-Ø-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

-äyi cengiz az-maz hătirlimin “Evet Cengiz hayal meyal hatırlıyorum” (TLS, s. 1151)

hătir+li-Ø-Ø+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mi+n

Başkurt Türkçesi

BşkTrk. -A/-y : Trk. -(I)yor, -mAKtA

-äyi cengiz az-maz hătirläymin “Evet Cengiz hayal meyal hatırlıyorum” (TLS s. 1150)

hătir+lä-y+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mi+n

-älbittä bisäkäyim, izmirdi min dä bik nık yaratamın “Tabi karıcığım İzmir’i ben de çok seviyorum.” (TLS, s. 1156)

yarat-Ø-a+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+mı+n

BşkTrk. -ıpkuya : Trk. -(I)yor

täzrănän kúyaş tüşä başlaha, kürgandı tartıpkuya “Pencereden güneş girmeye başlayınca perdeyi çekiyor.” (TLG, s. 806)

tart-Ø-ıpkuya+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

²⁴ Ekin bu şeklinin, ekleşme sırasında gerçekleşen hece tekleşmesi ses olayının bir sonucu olarak gelişmiş olduğu düşünülebilir.

BşkTrk. -İpyürü : Trk. -(I)yor

kuyan hıyırğa yaqşırak ulänli yürzi kürhätüpyürügän “Tavşan ineğe güzel otlu yerleri gösteriyormuş” (TLG, s.799)

kürhät-Ø-İpyürü+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-gän+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

Yakut Türkçesi**YktTrk. -A/-O : Trk. -(I)yor**

-eyigin körörbütten üörebın. “Sizi gördüğüme seviniyorum.” (TLG, s.1281)

üör-Ø-e+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+bi+n

olorobun “Oturuyorum.” (TLG, s. 1270)

olor-Ø-o+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+bu+n

YktTrk. -(y)Ar/-(y)Or/-İr : Trk. -(I)yor, -mAKtA

ol paartağa has kihi olororuy? “O sırada kaç kişi oturuyor.” (TLG, s. 1278)

olor-Ø-or+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+uy+Ø

iti kus suruyar. “O kız yazı yazıyor” (TLG, s. 1278)

suru-Ø-yar+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

ostuolga laampa turar. “Masada bir lamba durmaktadır.” (TLG, s. 1278)

tur-Ø-ar+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

iti kihi tuğu atulur? “O şahıs ne satıyor?” (TLG, s.1280)

atıl-Ø-ıııı+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

iti kus ubaya çhho üleliir. “O kızın abisi kömür işinde çalışmaktadır.” (TLG, s.1282)

ülel-Ø-iir+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

-kiniler üleliiller duo? “-Onlar çalışıyorlar mı?” (TLG s. 1279)

ülel-Ø-iil²⁵+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+ler

YktTrk. -ötu : Trk. -(I)yor

bihigi “lena” gostinitsağa tohtootubut. “Biz “lena” otelinde kalıyoruz.” (TLG, s. 1281)

toht-Ø-ootu+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+bu+t

Çuvaş Türkçesi**ÇvşTrk. -[(y)(A)]t : Trk. -(I)yor**

pır karçık purınatçı unta. “Bir kocakarı yaşıyordu orada.” (TLG, s. 1330)

²⁵ Bu şekil, sıfat fiil ekinin ekleşme sırasında gerilek-yandaş-tam benzetme (üleliirler > üleliiller; /rI/> /lI/) ses olayını yaşamış hâlidir.

purin-Ø-at+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-çi+Ø+Ø

unta man appa işlet. “Orada benim ablam çalışıyor.” (TLG, s. 1333)

iş+le-Ø-t+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

şiyetîn ‘yiyorsun’ (TLG, s. 1316)

şi-Ø-yet+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+i+n

ÇvşTrk. -S : Trk. -(I)yor

-mînşîn taşlamastîn tata, tilî tus? “-Hâlâ niçin oynamıyorsun tilki dost, demiş.” (TLG, s.1136)

taşla-ma-s+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+tî+n

yivîşsem tunsîhlîn kaşlaşşî. “Ağaçlar dertli dertli hışırdıyorlar.” (TLG, s. 1330)

kaş+la-Ø-ş+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+şî

Halaç Türkçesi

HlçTrk. - [(I)(y)]Or : Trk. -(I)yor

yüräkim bätär sikiliyor, türkâ varak “Kardeş yüreğim beter sıkılıyor, haydi gidelim.” (HTÇM, s. 156)

sik-il-Ø-iyor+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

bî haz dağ kavzanmada sörâ hacıleyläk soruştu: - bacı, temi näber körsäniyor? “Biraz daha yükseldikten sonra hacı leylek sordu: Kardeş, şimdi nasıl görünüyor?” (HTÇM, s. 173)

körsän-Ø-iyor+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

şah abbâsbî kü'nî varo'r-tişâ'rçâ dârvîşlik lâbâsî'la, êrdi kêçâ bî hällâçha, kördi kêçâ hällâc hällâcluh etor. “Şah Abbas bir gün gidiyordu dışarı dervişlik elbisesiyle. Gitti gece bir hallaça, gördü gece hallaç, hallaçlık ediyor.” (HTÇM, s. 188)

hällâc+luh+Ø+Ø et-Ø-or+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

tağı tövba etorum, / temi häckâ **varorum.** “Daha tövbe ediyorum, / Şimdi haca gidiyorum.” (HTÇM, s. 303)

var-Ø-or+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+um+Ø

Mo'lla Nasrâddîn bî kün vardî hotunha, kördü ki aşgâ yol kâ'lmo'r. “Molla Nasreddin bir gün gitti oduna. Gördü ki, eşeği yolda yürümüyor.” (HTÇM, s. 116)

kâ'l-mo'-r²⁶+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø

HlçTrk. -(A)tUr : Trk. -(I)yor

²⁶ Bu örnekteki gösterme sıfat şekli, olumsuzluk eki ile -[(I)(y)]Or yandaş ekleşmesinin açıklık uyumu sebebiyle yaşadığı derilme ses hadisesinin sonucudur.

yazaturum “yazıyorum”, *kültürüm* “geliyorum” (HTÇM, s.110)

yaz-Ø-atır-Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø-um+Ø

Örnekler İçin Taranan Eserler

- ABTK** : Dağlı, Hacı (2019). Azerbaycan Türkçesinde Bildirme (Haber) Kiplerinin Türkiye Türkçesiyle Karşılaştırılması, Akademik Bakış Dergisi Sayı: 73 Mayıs – Haziran, Kırgızistan, s. 82-96.
- AGŞÖ** : Sarıkaya, Mahmut (2001). Azerbaycan Türkçesinde Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman Çekimleri İle Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekleri. Türklük Bilimi Araştırmaları, s. 273-293.
- B** : Halikarnas Balıkcısı (1996). *Bulamaç*. İstanbul: Bilgi Yayınevi. Birinci Basım.
- ÇTL** : Buran, Ahmet- Ercan Alkaya (2001). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Akçağ Yayınları.
- HD** : Han Duvarları. Çamlıbel, Faruk Nafiz (2011); Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, İstanbul.
- HTÇM** : Işıklı, Müge (2006). *Halaç Türkçesinin Çekim Morfolojisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim dalı.
- KGK** : Kendi Gök Kubbeimiz. Beyatlı, Yahyâ Kemal (2000). Fetih Cemiyeti Yayınları, 9. Basım, İstanbul.
- ÖBTA** : Ercilasun, Ahmet Bican (2005). *Örneklerle Bugünkü Türk Alfabeleri*, Akçağ Yayınları.
- S** : Ersoy, Mehmet Akif (2006). *Safahat*. İstanbul: Fide Yayınları. 1. Baskı.
- TLG** : *Türk Lehçeleri Grameri* (2012). Editör: Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara, 2. Basım.
- TLS** : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara, 1991.
- Y** : Yaban. Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1996). İletişim Yayınları, 26. Baskı, İstanbul.

Kısaltmalar

AzrTrk. Azerbaycan Türkçesi	s. sayfa
BşkTrk. Başkurt Türkçesi	Trk. Türkiye Türkçesi
HlçTrk. Halaç Türkçesi	TrmTrk. Türkmen Türkçesi
KrgTrk. Kırgız Türkçesi	TtrTrk. Tatar Türkçesi
KzTrk. Kazak Türkçesi	YktTrk. Yakut Türkçesi
ÖzbTrk. Özbek Türkçesi	YuTrk. Yeni Uygur Türkçesi

İşaretler

- + : İsme bağlanmayı, isim kategorisini gösterir.
- : Fiile bağlanmayı, fiil kategorisini gösterir.
- Ø : Bir gramer unsurunun, telaffuz edilmeyen ancak fonksiyonu korunan şeklini temsil eder.
- [Ø Ø] : Varlığı ihtiyari olan sesin ya da şeklin birden fazla olduğunu gösterir.

Sonuç

Türk dilinin Yakut, Çuvaş, Halaç ve Ortak Türkçe olmak üzere dört lehçesi vardır. Ortak Türkçe, birbirleriyle mukayese edildiğinde çeşitli ses ve ekleşme bilgisi özellikleri bakımından morfofonetik denkliklerle takip edilebilen şive ve lehçeleri içine alan, cihet olarak Doğu, Batı ve Kuzey; boy olarak Karluk, Oğuz ve Kıpçak diye adlandırılan gruplardan oluşur. Alanımızda Türk dilini bütün bu şubeleriyle ele alan çalışmalar azdır. Bu doğrultuda; eldeki çalışmada hem bu tür eserlerin azlığı hem de mukayeseli gramer çalışmalarının önemine binaen, kaynak olarak ele alınan Türk şive ve lehçelerinin zaman eki ile karıştırılan *gösterme sıfat fiil* şekilleri tespit edilmiş ve bu yolla Türk dilinin ekleri görevlendirmedeki gücünün gösterilmesi amaçlanmıştır. Başka bir ifadeyle, alt işlev zenginliğinin yanı sıra bir alt işlev için karşılaşılabilecek şekil çeşitliliği de gözler önüne serilmek istenmiştir.

Buna göre incelediğimiz metinlerde gösterme sıfat fiil işlevini karşılayan şekiller şunlardır: Türkiye Türkçesinde *-(I)yor, -mAdA, -mAktA*; Azerbaycan Türkçesinde *-[(y)(I)]r, -mAGdA*; Türkmen Türkçesi *-yĀr/-Ø*; Özbek Türkçesi *-y, -ä, -ädi, -yāp(ti), -ibturibtı, -äyätgän*; Yeni Uygur Türkçesinde *-mağdi/ -mäkdä, -uptu, -i/-y, -(I)vati(du)*; Kazak Türkçesinde *-y/-e, -(I)pCür, -Ø, -(e)Catır, -(e)Catkan, -yotır, -ptur, -üvde, -ytin, -ydi*; Kırgız Türkçesinde *-pcat, -ŪdA/-ŌdA, -A/-y*; Tatar Türkçesinde: *-A/-y/-Ø*; Başkurt Türkçesinde *-A/-y, -ıpkuya, -ıpyürü*; Yakut Türkçesinde: *-A/-O, -(y)Ar/-(y)Or/-Īr, -ōtu*; Çuvaş Türkçesinde *-[(y)(A)]t, -S*; Halaç Türkçesinde *-[(I)(y)]Or, -(A)tUr*. Bu unsurlar, gösterme işlevli sıfat fiil şekillerinin çeşitliliğini gözler önüne sermektedir. Bu da Türk dilinde şekle bağlılığın bir öneminin olmadığını öne çıkaran bir durumdur. Bir kez daha belirtmek gerekir ki, bu şekiller tarafımızca taranmış eserlerde tespit edilen şekillerdir. Türk dilinde alt ve üst işlevin temsil edilebileceği şekil çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda, her yeni metinde yeni bir gösterme sıfat fiili şekli gözlemlene ihtimalini düşündüren dil yapımız, bu eklerin sayısına sınır konulamayacağı vurgusunu yapma zorunluluğunu gerektirir.

Çalışma vesilesiyle göze çarpan bir diğer husus da eklerin temsil ettikleri şive ya da lehçenin karakteristik dil özelliklerini yansıttığı olmasıdır. Mesela, Yakut (*-ōtu, -Īr*), Kırgız (*-ŪdA/-ŌdA*) ve Türkmen Türkçelerinde (*-yĀr*) uzun ünlülü şekiller dikkati çekerken, yine dudak çekerliliği hadisesi gereği Kırgız (*-ŌdA*) ve Yakut Türkçelerinde (*-ōtu, -(y)Or*) ikinci heceden sonra geniş-yuvarlak ünlülü gösterme sıfat fiil şekilleri öne çıkar.

Bununla birlikte, bazı eklerde ekleşme esnasında meydana gelen fonetik hadiseler de görülmüştür. Örneğin; Türkmen Türkçesinde bu işlevi temsil eden şekillerden biri olan *-Ø (ak şelpeli derek ygsydap otyr)* morfemi, *-yĀr* morfeminin *hece tekleşmesine* uğramış hâlidir. Kazak Türkçesinde “*tek kırman basında kolına miltık ustap arlı-berli birev cür*” ve Tatar Türkçesinde “*bërkëm yörmı*” cümlelerinde görülen *-Ø* morfemi de yine bu ses olayını yaşamış gibi görünmektedir. Yakut Türkçesinde “*ülel-Ø-iil+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+ler*” ekleşmesindeki *-iil* şekli, ekleşme sırasında *-iir* sıfat fiil ekinin gerilek-yandaş-tam benzetme (*üleliirler > üleliiller; /rI/> /ll/*) ses olayını yaşamış hâlidir. *-II(r)* şekli de zaten diftonglarda *-AA(r)* şeklinin daralmış karşılığıdır. Halaç Türkçesindeki “*kä'l-mo'-r+Ø+Ø+Ø+Ø-Ø-Ø+Ø+Ø*” ekleşmesi de yine bu lehçedeki ana şekil *-[(I)(y)]Or*’ un büzülme ses hadisesi ile tanıklanan hâlidir. Bu şive ve lehçelerin

örneklediği bir ana şeklin, ses olayı geçirmiş alt şekilleri gibi görünen bu yapılar ve diğer şekiller Türk dilinin zengin ek kültürünü göstermesi bakımından önem arz eder.

Kaynaklar

- Banguoğlu, Tahsin (2000). *Türkçenin Grameri*. TDK Yay.: Ankara.
- Çağatay, Saadet (1948). “Eski Osmanlıca'da Fiil Müştakları II. Partisipler”, *DTCF Dergisi*, C.V, Ankara.
- Deniz Yılmaz, Özlem (2003). “Türkiye Türkçesinde Sıfatsı-İsimsi Şekiller Üzerine (-Dik, -(y)Ecek, -(y)Esi)”, *TDAY-Belleten 2003*, C.1.
- Deniz Yılmaz, Özlem (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*. TDK Yay., Ankara.
- Deny, Jean (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Çev.: Ali Ulvi Elöve, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Dolkun, Dilara (2023). *Kazakça Sıfat-Fiillerde Zaman ve Görünüş*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ediskun, Haydar (2003). *Sesbilgisi- Biçimbilgisi- Cümlebilgisi Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1977). *Türk Dil Bilgisi*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.
- Eraslan, Kemal (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yay., No: 2731, İstanbul.
- Karaağaç, Günay (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Muhammet (2020). *Halaçlar ve Türkçeleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi: Kayseri.
- Kayadibi, Nuray (2008). *Türkmen Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde Fiilimsi Ekleri-Aygitlı Adım Romanı Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme-*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Kirişçioğlu, Mehmet Fatih (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, TDK Yay.: 827, Ankara.
- Öz, Aynur (2001). “Özbek Türkçesi Edebi Dilinde Sıfat Fiiller”, [Türkoloji Dergisi, C. XIV, s. 1, Mayıs, Ankara, s. 213-227.](#)
- Takoğlu, Tuğçe (2017). *Kutadgu Bilig'de Sıfat Fiil Kategorisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Topçu, Çiğdem (2011). *Türkçede Sıfat Fiil Kategorisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya.

- Topçu, Çiğdem (2020). “Türkçede Bir Sıfat Fiil İşlevi Olarak “Alışkanlık”, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat Ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 20, s. 191-202.
- Turan, Zikri (2008). “Gösterme Sıfat Fiili” *Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 235-243.
- Turgunbayev, Caştigin (2010). “Kırgız Türkçesindeki -Gan/-Gon Sıfat-Fiil Ekinin İşlevleri Ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları”, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları* (20), s.271.
- Türk, Vahit (1999), “Türkçede Şimdiki Zaman Kavramı, Çekimleri ve Ekleri”, *TDAY-Belleten*, s. 291-340.